

A viszonyosságon túl – Az igazságtalanságra adott proszociális válasz

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Molnárné Kovács Judit

2021

Tartalom

Témabemutató és a legfőbb kérdések	3
Elméleti háttér	4
A viszonyossági keret: motiváló igazságosság	4
Mi lehet az oka az elmaradó válaszoknak?	5
A motivált igazságosság: A rendszerigazolás	5
Az igazságosságkutatás egységes keretének a hiánya	6
A disszertációban bemutatott kutatássorozat pozíciója a fentebb vázolt vonatkoztatási keretekhez viszonyítva	7
A kutatások és azok eredményei	7
1. A motiváló és motivált igazságosság egységes rendszerbe rendezése hiányának okai és az igazságtalanság válasz nélkül hagyását rendszerigazolásnak vagy hátrahagyott stressznek értelmező hagyomány háttére	7
a. A közeli és távolabbi kapcsolatok kutatásának szakterületi szétválása.....	7
b. Kutatás-módszertani okok.....	8
c. Statikus felfogás a hierarchikus kapcsolatok történéseiről.....	8
d. A válaszhányra adott racionalizálási magyarázattal való megelégedés.....	8
e. Kulturális okok.....	8
2. Lehet-e a megélt igazságtalanságot viszonzó destruktív válaszreakció nélkül feldolgozni?.....	9
a. Viselkedéses adatok távoli kapcsolatokból.....	9
b. Önbeszámoló adatok közeli kapcsolatokból.....	9
3. Tudja-e a konstruktív kapcsolatreparáló aktivitás csökkenteni az igazságtalanság nyomán előálló stresszt?	10
4. Milyen egyéni tényezők állnak azzal kapcsolatban, hogy valaki inkább az igazságtalanság viszonzására hajlik, vagy arra, hogy az igazságtalanságra ne a viszonyosság alapján reagáljon?.....	11
a. Proszociális jegyekkel való összefüggések	11
b. Az áldozati és a kedvezményezetti érzékenységgel kapcsolatos összefüggések.....	12
c. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság összefüggései az igazságtalanságra adott válaszokkal	13
d. A vallásosság összefüggése az igazságtalanságokra adott válaszokkal	13
5. Az igazságtalanság okozójaként megtehető kapcsolatreparáló gesztusok közül a bocsánatkérés hogyan szolgálja a megbocsátást és a bizalom újraépülését?.....	14
A kutatások limitációi	14
Gyakorlati vonatkozások	15
Konklúziók	15
A doktori mű által tárgyalt kérdéskörben a pályázó által közzétett publikációk:	16
Hivatkozások:	17

Témabemutató és a legfőbb kérdések

A szociálpszichológiában az igazságosság-tematikát a csereelmélet vázolta fel, mely az emberek közötti interakciókat a gazdasági csere analógiájára értelmezi. Csereelméleti alaptézis, hogy azokat a viszonyokat tartjuk meg és ápoljuk, melyekből nyereségünk van, lehetőleg minél több nyereségünk (Chadwick-Jones, 1976). Az elmélet szerint az emberek csak olyan kapcsolatokba fektetnek be, ahol a befektetés megtérül, vagyis az emberek a jutalmak reciprocitását, a *viszonosságot* várják el (Argyle, 1995). Az igazságosság-kutatásra a csereelméleti indíttatás valamilyen fokban máig rányomja a bélyegét. A csereelmélet elviekben ugyan számol a partikulárisabb erőforrás-kategóriákkal, a csereelméleti felfogás által inspirált igazságosság-kutatások azonban sokszor olyan keretek között zajlanak, melyekben az igazságtalanságot követő feszültség csökkentésére irányuló kapcsolatrepairáló válasz nem is tud megmutatkozni.

A dolgozatban az igazságtalanságra a viszonzási keretből kilépő reakciók és azok háttere áll a középpontban. A dolgozat címe, a „A viszonosságon túl – az igazságtalanságra adott proszociális válasz” előrevetíti, hogy kitüntetett alapossággal tárgyaljuk az igazságtalanságra adott proszociális, vagyis türelmes, kapcsolatmegőrző, megbocsátó választ, mely túlmutat a „szemet szemért, fogat fogért” elven (a viszonosságon), vagyis azon, hogy az igazságtalanságra rombolva, az igazságosságra pedig építően válaszolunk.

A rendszerigazolás elmélete a *társadalmi attitűdök* szintjén maga is nyújt egy koherens választ arra, hogy az emberek sokszor miért tűrik a velük szemben elkövetett igazságtalanságokat (Jost és Banaji, 1994). Az elmélet a tudattalanul működtetett én-védő, elhárító mechanizmusok, például a tagadás és a racionalizáció segítségével magyaráz. Csakhogy azok a *társas, interaktív helyzetek*, melyekben nincs következménye az igazságtalanságnak (vagy konstruktív következménye van), nem fednek át azokkal, ahol a kívülről igazságtalannak látszó helyzetet racionalizáló módon igazságosnak látjuk. Ezért nevezi Lind (2020) az igazságosságkutatás egyik legnagyobb élő kihívásának, hogy létrehozson egy egységes keretrendszert, melyben a „*motiváló*” és a „*motivált*” igazságosság jelenségei koherensen kapcsolódnak egymáshoz. Lind (2020) fölveti, hogy az igazságtalanságot követő viszontválasz elmaradása mögött kapcsolatfenntartásra irányuló törekvések lehetnek. Az igazságtalanságot követő büntető válasz hiányának, illetve az azt követő kapcsolaterősítésnek a dolgozatban mi is a kapcsolatfenntartó, mi több, feszültségoldó szerepére mutatunk rá.

A dolgozatban kevésbé társadalmi attitűdöket, sokkal inkább interperszonális tapasztalatokat vizsgálók. Azt hangsúlyozom, hogy az igazságtalanságra kapcsolatfenntartással, akár még kapcsolaterősítéssel is élő válaszolás nem feltétlenül kezelendő a saját helyzetre való rá nem látás jeleként, komoly kapcsolatfenntartó funkciója van, és az igazságtalanság kiváltotta feszültséget is oldani képes.

A disszertációban a következő kérdésekre keresem a választ: Milyen tudománytörténeti okok lehetnek annak hátterében, hogy a szociálpszichológia nem tudta mindezidáig egységes keretben értelmezni a motivált és a motiváló igazságosság tematikáját? Mi lehet a hátterében annak a logikának, mely szerint az igazságtalanság válasz nélkül hagyása vagy rendszerigazolást, vagy hátrahagyott stresszt jelent? Lehet-e a megélt igazságtalanságot viszonzó, destruktív válaszreakció nélkül feldolgozni? Tudja-e a konstruktív kapcsolatrepairáló aktivitás csökkenteni az igazságtalanság nyomán előálló stresszt? Milyen egyéni tényezők állnak azzal kapcsolatban, hogy valaki inkább az igazságtalanság viszonzására hajlik, vagy inkább arra, hogy az igazságtalanságra ne a viszonosság alapján reagáljon? Az igazságtalanság okozójaként megtehető kapcsolatrepairáló gesztusok közül a bocsánatkérés hogyan szolgálja a megbocsátást és a bizalom újraépülését?

A viszonossági keretből kilépésen túl a dolgozat témafeldolgozásának másik újszerűsége, hogy nem csak a sértettnek az igazságtalanságokra adott válaszaival foglalkozik, de a sértőnek a válaszaival is, továbbá azokkal a reakciókkal is – igaz, ezekkel saját empirikus

tapasztalat gyűjtése nélkül, – amelyek az embereket személyesen nem érintett helyzetben jellemzik, vagyis a más személyek által átélt igazságtalanságokra adott válaszokkal. E szélesebb körű vizsgálódás követi a Schmitt, Baumert, Gollwitzer és Maes (2010) által az igazságosságra való érzékenységgel kapcsolatban meghonosított megkülönböztetéseket, ami az áldozati, a kedvezményezett, az elkövető, illetve tanú szerepben megélt érzékenységeket illeti.

Elméleti háttér

A viszonzási keret: motiváló igazságosság

Az igazságosság egy norma, mely az alá- és fölérendeltséggel jellemezhető kapcsolatokban írja elő a magasabb hierarchikus szinten lévőknek, hogy az erőforrásokat milyen módon kell megosztani, szétosztani a tőle függők között. Egyrészt, milyen arányban (elosztási, vagy disztributív igazságosság), milyen döntéshozatali forgatókönyvhöz tartva magát (döntéshozatali folyamatot érintő, vagyis procedurális igazságosság), és milyen viselkedést mutatva az érintettekkel szemben (interakciós igazságosság). Az igazságosságnak a hierarchikus kapcsolatok vonatkozásában értelmezhető mozzanatain túl létezik retributív és resztoratív mozzanata is. A retributív a következményelvű normabetartatás célját szem előtt tartva azzal foglalkozik, hogy vétségeket (ezek jellemzően jogsértések) milyen módon és milyen mértékben igazságos a joggyakorlatnak büntetni. A resztoratív igazságosság ezzel szemben a sértő és sértett közötti kapcsolat helyreállítására teszi a hangsúlyt. Az igazságossággal való foglalkozás a pszichológia tudományában *észleleti mércét* alkalmaz. Igazságtalanságnak akkor tűnik egy tett, ha az észlelőnek az a benyomása, hogy a cselekvő megsértette az igazságosságra vonatkozó valamelyik írott-íratlan szabályt.

Az igazságtalanságra adott válaszokkal foglalkozó elméletek és kutatások közös kiindulópontja, hogy az igazságtalanság *stressz*-terhelést jelent. Az igazságtalanságok stresszt generáló hatását számos vizsgálat támasztja alá, s köztük igen meggyőzőek azok a vizsgálatok, melyek azt mutatják be, hogy testünk az igazságtalanságra hasonlóan válaszol, mint más stresszorokra (Everett, Worthington és Scherer, 2007).

Az igazságtalanság okozta feszültség és a feszültséget oldó válasz viszonzásra építő modellje szerint az igazságtalanság áldozataként valamiféleképpen büntetjük az elkövetőt, kedvezményezettjeként pedig valamiféleképpen jutalmazuk. Tehát az igazságosság (igazságtalanság) cselekvésre *motivál*. Ez a séma beleilleszkedik a pszichológia egyik nagyon általános motivációs képletébe (Higgins, 2012), mely szerint a szervezetet a feszültség csökkentésének vágya cselekvésre sarkallja.

A csereelméleti gondolkodók az igazságtalanság okozta distresszt az igazságosság helyreállításával látták csökkenthetőnek, és legtöbbit a viselkedéses válaszokkal foglalkoztak. Adams (1965) kategóriarendszerét követve a viselkedéses válaszok a saját jutalmaink, illetve költségeink megváltoztatása, a másik jutalmainak a befolyásolása, illetve a kapcsolatból való kilépés lehetnek.

A szakirodalomban a hátrányosan érintő igazságtalanságra adott cselekvéses válaszokat példázó vizsgálatoknak a garmadája található. Például az ultimátumjátékokat alkalmazó gazdaságpszichológiai kutatásokban, ahol az alacsony ultimátumajánlatokat a fogadók igen gyakran visszautasítják (Camerer, 2003; Güth és Kovács, 2002). De a szervezetpszichológiai kérdőíves és interjú módszerrel dolgozó kutatásokban is, ahol az eredmények alátámasztották, hogy a szervezetekben az igazságtalanság rossz irányba befolyásolja a szervezet iránti elköteleződést, a kötelező szerep-viselkedésen túli önkéntes együttműködő szervezeti hozzájárulásokat (OCB – „organizational citizenship behaviour”), és általában véve a szervezeti attitűdöket, például a szervezeti elégedettséget, a lojalitást vagy a vezetői döntések elfogadására való hajlandóságot (Judge és Kammeyer-Mueller, 2012).

De ugyanígy, arra is számos példát állíthatunk, hogy a kedves gesztusokat, illetve az előnyösen érintő igazságtalanságot is, hálásan, illetve az egyensúlyt helyreállítva viszonozzák az emberek. Többek között, az adok-kapok játékokban (Gift-Exchange-Game, Fehr, Kirshceiger, Riedl, 1993) a magas fizetést nagy erőfeszítéssel viszonozzák a munkavállalók (Falk, Gächter és Kovács, 1999); vagy, az igazságtalanul kapott büntetődobási lehetőséget még sokszor a profi NBA kosárlabda játékosok is elpuskázzák (Haynes és Gilovich, 2010).

Mi lehet az oka az elmaradó válaszoknak?

Az, hogy mi lehet az elmaradó viszontválasz hátterében, nem egyértelmű. Akár azt is jelentheti, hogy a személy nem észlelte az igazságtalanságot, annak ellenére nem észlelte, hogy az igazságtalanság kívülről nézve oly nyilvánvalónak tűnik. De azt is jelentheti, hogy noha a figyelmünkkel a cselekvéses választ kerestük, ami elmaradt, kognitív szinten nagyon is jelentkezett válasz (Zelditch és Ford, 1994). Vagy, az is lehet, hogy másféle, nem viszonzó válasz jelentkezett, amire a figyelmünk egyáltalán nem terjedt ki.

Olson és Hafer (2000) alapvetően három okát említik annak, hogy az emberek miért tűrik válasz nélkül a hátrátételt. Az egyik magyarázat, hogy az *igazságos világba vetett hit* (Lerner, 1980) miatt *nem észlelik* a saját jutalmukat igazságtalannak. A másik, ez motivációs hátterét tekintve nagyon hasonlít az elsőhöz, hogy *én-védelmi* okokból elhárítják a hátrátétellel kapcsolatos élményekre, tapasztalatokra való emlékezést. Harmadikként azt említik, hogy az emberek sokszor a panaszkodást társas értelemben elmarasztalándónak tartják, így maradnak a *feszültség* magukban tartásánál. E három lehetőség közül nyilvánvalóan csak a harmadik tartozik abba a kategóriába, ahol az észlelet és emlékezet utáni nem-cselekvésről beszélhetünk. Még a kétezres évek elején is tartotta tehát magát az igazságosságkutatásban az a csereelméleti tan, hogy az igazságtalanság miatt keletkezett feszültséget úgy lehet megszüntetni, hogy megszüntetjük az igazságtalanságot fenntartó egyensúlytalanságot.

Sőt, a szervezeti igazságosság-kutatás meghatározó alakjaiként Brockner és Wiesenfeld még 2020-ban is azt állították, hogy, ha például a szervezetekben egy dolgozót igazságtalanság ér, az vagy megszökik (destruktív viszontválasz), vagy megszokja, elfogadja az igazságtalan helyzetet (és nem szűnik szenvedni tőle), vagy megmagyarázza magának, hogy tulajdonképpen, ami rossznak tűnik, az valójában inkább jó. Hiába beszélnek éppen ők például a panaszkodás helyett a *proaktív javaslattétel* alternatívájáról, az igazságtalanságot követő feszültség csökkentésére alkalmas viselkedésmódként a konstruktív viszontválaszokat nem veszik számba.

A motivált igazságosság: A rendszerigazolás

A rendszerigazolás elmélete egy koherens választ nyújt arra, hogy az emberek sokszor miért tűrik a velük szemben elkövetett igazságtalanságokat (Jost és Banaji, 1994). Ez a válasz a tudattalanul működtetett *én-védő*, elhárító mechanizmusok, például a tagadás és a racionalizáció segítségével magyaráz. Az észszerűnek, jól működőnek vélt társadalmi környezetről az egyén úgy gondolja, hogy az képes megvédeni őt, képes csillapítani egzisztenciális szorongását, ezért az egyén *motivált* arra, hogy társas-társadalmi környezetét igazságosnak, észszerűnek, jól működőnek lássa. Az *én-védelem* által motivált gondolkodás nem alapos és logikus, ezért is fordulhat elő, hogy sokan a kívülálló tárgyilagosabb nézőpontja alapján nyilvánvalónak tűnő igazságtalanságot észre sem veszik, így arra nem reagálnak (Jost, Gaucher és Stern, 2015).

Az elmélet elsősorban a fennálló *társadalmi* renddel kapcsolatos *attitűdöket* értelmezi, miközben a dolgozatunkban személyközi viszonyulásokat vizsgálunk. Gondolatmenetünkben mindazonáltal elfogadtuk Cikara, Lee, Fiske és Glick (2009) álláspontját, mely szerint a

társadalmi attitűdök és az interperszonális kapcsolatokon belüli viszonyulásokat befolyásoló támpontok nem függetlenek.

Noha a rendszerigazolás elmélete a társadalmi rend igazolását alapvetően én-védelmi és kontroll iránti motívumokból vezeti le, 25 év elteltével egyre inkább kezdenek kirajzolódni a rendszerigazolás mögötti kapcsolati motívumok is (Osborne, Sengupta és Sibley, 2019). Ennek tudatában értelmezhetővé válik a tradíciókat erősebben ápoló, a világnézetüket másokkal inkább megosztó, a konszenzust jobban túlbecsülő konzervatívabb ideológiai nézeteket valló személyek erősebb rendszerigazolása (Jost, van der Linden, Panagopoulos és Hardin, 2018).

Az igazságosságkutatás egységes keretének a hiánya

Lind (2020) szerint az igazságosságkutatás egyik legnagyobb élő kihívása, hogy létrehozzon egy egységes keretrendszert, melyben a „motiváló” és a „motivált” igazságosság jelenségei koherensen kapcsolódnak egymáshoz. Nem minden igazságtalan helyzet vált ki belőlünk viszont-reakciót, és az igazságtalan helyzeteink racionalizációja, önmagunk előtt jó színben való feltüntetése sem mindig egyforma erővel működik. Az egységes keretbe foglalásban a kihívást az adja, hogy azok a helyzetek, melyekben nincs következménye az igazságtalanságnak, nem fednek át azokkal, ahol a kívülről igazságtalannak látszó helyzetet racionalizáló módon igazságosnak látjuk. Felveti azt a kérdést, hogy vajon ez az illeszkedés-hiány nem függ-e össze azzal a jelenséggel, hogy igazságtalanság esetén nem csak izgatottak és éberek leszünk, de komolyan elgondolkozunk azon is, hogy vajon utat engedjünk-e indulatjainknak. Vajon nem ártunk-e többet a viszontválasszal, ahhoz képest, ha nem cselekszünk. Az idegtudományos eszközökkel élő kutatásoknak ugyanis sikerült azt kimutatni, hogy igazságtalanságok esetén nem csak az alarmizáló funkciót ellátó központ aktív, de a fájdalomra adott reakciókat kontrolláló központ is (Eisenberger, Lieberman és Williams, 2003). Tehát Lind fölveti, hogy az igazságtalanságot követő viszontválasz elmaradása mögött kapcsolatfenntartásra irányuló törekvések lehetnek, a társadalmi együttélés, csoporton belüli együttélés ugyanis nagy önfegyelmet is kíván tőlünk. Vagyis az elmaradó válasz nem feltétlenül racionalizálásból ered, származhat az kapcsolatfenntartási motivációból is. Így tehát a kapcsolati motívumok nemcsak a rendszerigazolást vizsgáló kutatásoknál kaptak az utóbbi időben nagyobb figyelmet (lásd az előző szakaszt), de az interperszonális viszonyokat elemző kutatásokban is.

Az igazságtalanságokat követő destruktív viszontválasz elmaradása a viszonzossági keretből való kilépésnek nem az egyetlen módja. Hastings és Finegan már 2011-ben arról beszéltek, hogy a viszonzossági keret milyen sokáig szívósan tartotta magát és az abba a keretbe tartozó kutatások volumenéhez képest mennyivel kevesebb az olyan, mely a konstruktív válaszokról, továbbá az azokkal összefüggő személyiségtényezőkről szól. A nevezett szerzők egyedül Gill (2005) kiadatlan doktori disszertációjában találtak rá a sértett pozícióból kezdeményezett konstruktív válaszok lehetőségére, illetve rajta kívül még Bies és Tripp (1996) munkájában, akik a vezető kifogásolható cselekedeteit vele négy szemközt átbeszélni kívánó kezdeményezést jegyezték e viselkedéskategóriában. Hastings és Finegan (2011) az idealista gondolkodásról – vagyis arról a felfogásmódról, mellyel jellemezhető személyek hisznek a problémák mindenki számára kedvező megoldást nyújtó rendezésének a lehetőségében – mutatták ki, hogy a konstruktív sértett oldali kezdeményezések velejárója. Áttekintve a 2011 utáni szakirodalmat, nem bukkantam nyomára más tanulmányoknak, melyek ezeket a kezdeményezéseket vizsgálják. Saját kutatásaink a proszocialitással hozzák összefüggésbe az ilyen konstruktív viszontválaszokat.

A disszertációban bemutatott kutatássorozat pozíciója a főntebb vázolt vonatkoztatási keretekhez képest

Vizsgálatainkban a viszonzási keretből kilépő reakciókat tanulmányozzuk: az igazságtalanságot viszonzás nélkül hagyó választ és a viszonzásra rációfoló választ. Ezek mögött a viselkedések mögött az én-védelmen túl kapcsolati motivációt is feltételezünk. Továbbá azt is feltételezzük, hogy azok a személyiség tulajdonságok, egyéni tényezők, melyek konceptuálisan összefüggésbe hozhatók a kapcsolati motivációval (pl. együttműködő társas értékorientáció, proszocialitás, vallásosság), összefüggésben állnak azzal is, hogy a személy inkább hajlik az igazságtalanságra nem romboló, de akár még építő módon is választ adni.

Az igazságtalanságra adott válaszokat elemző vizsgálatoknak, csakúgy, mint oly sok más vizsgálatnak, megvan az a sajátossága, hogy sokszor kifejezetten egy bizonyos viselkedésre koncentrálnak. Így az igazságtalanságra adott reakciók sorából jellemzően a viszonzás (rombolás) kerül elő. Vagy, ha nyitunk a megbocsátó viselkedést vizsgáló tanulmányok felé, a kapcsolat-helyreállítás. Vizsgálatainkban egyszerre vettük nagytó alá mindkét típusú viselkedést, és tanulmányoztuk, hogy az igazságtalanságot hogyan követik ezek, különös tekintettel arra, hogy az igazságtalanság indukálta stresszhez hogyan köthetők ezek a különböző viselkedések. Nem csak arról van szó, hogy a nem-rombolás és a barátkozás közé nem tehető egyenlőségjel. De arról is, hogy a barátkozás és a rombolás akár egymással párhuzamosan is jelen lehetnek, és mindkettőnek lehet feszültségcsökkentő funkciója.

A dolgozatban a kifejezetten a disszertáció kérdéseire választ adni célzó vizsgálatok bemutatása előtt egy csokrot mutatok be saját korábbi vizsgálataimból. Ezek mindegyike olyan üzenettel bír, hogy az interakciókban a kapcsolati motivációnak az érdekképviselési motivációhoz képest vett fölülkerekedése egy áttételes, nem közvetlen szinten nagyon is értelmes lehet (Güth és Kovács, 2002; Kovács, 2019; Bernáth és Kovács, 2015). Ezekkel mintegy előkészítem azokat a vizsgálatokat, melyek szintén amellet szólnak, hogy az igazságtalanság elengedése, szó nélkül hagyása nem feltétlenül érdekelles.

A dolgozat kutatói munkásságomnak az igazságosság-kutatással kapcsolatos fontos epizódjait fűzi egybe, és szövi bele a nemzetközi szakirodalom bázisán kirajzolódó kérdések megválaszolásába. Az igazságosság iránti vágy mögött húzódo kapcsolati motívum fontossága egyre inkább kirajzolódik a szakirodalomban (Tyler, 2012), és általában véve is elkezdődött egy olyan nyitás, mely az igazságtalanságra adott kapcsolathelyreállító választ a kapcsolatot szétválasztó válasz jelentős alternatívájának látja (Strelan, 2018). Ez a dolgozat szemléletében ehhez a nyitáshoz kapcsolódik. E változás fontos előzménye a sérelmeket nem csak hierarchikus kapcsolatokban átélte sérelmekre leszőkítő megbocsátás-tematika, melynek robusztus törvényszerűsége, hogy minél többet számít valakinek egy kapcsolat, annál inkább hajlik a megbocsátásra (Fehr, Gelfand és Nag, 2010).

A kutatások és azok eredményei

1. A motiváló és motivált igazságosság egységes rendszerbe rendezése hiányának okai és az igazságtalanság válasz nélkül hagyását rendszerigazoláshoz vagy hátrahagyott stressznek értelmező hagyomány háttere
(a kérdésre adott válaszom a szakirodalom tüzetes áttanulmányozása eredményeképpen körvonalazódott):
 - a. A közeli és távolabbi kapcsolatok kutatásának szakterületi szétválása.
Az igazságosságkutatás kikerült a szociálpszichológia alaptémái közül, és jó pár évtizede a szervezetpszichológusok, illetve a társadalmi igazságossággal kapcsolatos nézeteket vizsgáló kutatás foglalkozik vele (Tyler, 2012; Brockner és Wiesenfeld,

2020). Akár a szervezeteket, akár a társadalmi viszonyokat tekintjük, a relációk kevésbé szorosak, mint az igazán közeli kapcsolatokban (Lewicki, 2006). Ez nem jelenti azt, hogy azokban ne működhetne (és működik is) a kapcsolati motiváció. A kapcsolatokban történő sérelmeket követő kapcsolatrendezés tematikája viszont inkább a megbocsátás-kutatásban jelent meg, mely kutatás hosszú ideig a szervezetpszichológiai kutatásoktól nagyon markánsan elkülönülő egészségpszichológiai, pozitív pszichológiai kutatási szálon szövődött. A szoros értelemben vett igazságosságkutatás a megbocsátást olyannak tekintette, mint ami felrúgja az igazságosságot. Az igazságosságnak ma egyre inkább elfogadott a szorosabb érzelmi kötelékű, kevésbé hierarchikus kapcsolatokon belüli értelmezése is, mely új lehetőséget nyit az igazságosság és a megbocsátás tematikának az összefűzésére a resztoratív (kapcsolathelyreállító) igazságosság tematikájának a keretei között (Strelan, 2018).

b. Kutatás-módszertani okok.

Az igazságosságkutatásnak a csereelméleti behaviorista gyökerei miatt az igazságtalanságra adott viselkedéses reakciók vizsgálata a viszonzó viselkedéses reakciók vizsgálatára koncentrált. A válaszhány nem számított eseménynek, és annak jelenvalósága a mindenkori publikációs torzítás (Rothstein, Sutton és Borenstein, 2005) miatt valószínűleg ritkábbnak tűnt. A nem viszonzó válaszok megragadására pedig a kutatás nem volt nyitott. A kutatás sokszor olyan vizsgálóeszközöket alkalmaz, melyek teret sem adnak a destruktív és a konstruktív aktivitások párhuzamosságának.

c. Statikus felfogás a hierarchikus kapcsolatok történéseiről.

Az igazságossággal kapcsolatos eseményeknek a tudománytörténetileg kijelölt kerete a hierarchikus kapcsolatok voltak. Statikus módon a kutatás a felülről indított akciókban, és az alulról érkező viszonzó reakciókban gondolkodott. Az alulról jövő konstruktív kapcsolatrendezési kezdeményezés, vagy a felülről érkező hibabelátás a merev hierarchiában való gondolkodást fellazító, a kapcsolatokat dinamikus rendszereknek látó szemléletbe fér bele. A mai igazságosságkutatás valóban nyitott az efféle szemléletváltás irányában (Brockner és Wiesenfeld, 2020).

d. A válaszhányra adott racionalizálási magyarázattal való megelégedés.

Az elmaradó viszonzó válaszok mögötti kapcsolati motiváció azért maradt sokáig láthatatlan, mert az igazságtalanságokat követő válaszhányra a racionalizáció, illetve a rendszerigazolás „túl jó” választ adott: Megtalált a kutatás egy igazán sok válaszhányt magyarázni képes széleskörűen támogatott elméletet, és sokáig nem gondolkodott alternatív magyarázatokban.

e. Kulturális okok.

A rendszerigazolással kapcsolatos kutatások döntő többsége nyugati kultúrkörből származik, ahol a minta is, és a kutató is a morális alapok tekintetében inkább az egyéni, és nem a közösségies alapokat tekinti, mivel az egyensúlytalanság helyreállításának morális alapelve ezekben a kultúrákban sokkal hangsúlyosabb, mint mondjuk az engedelmisség vagy a csoporthűség alapelve (Graham és mtsai, 2011).

Tézis 1 az igazságosságkutatás egységes keretének hiányával kapcsolatban:

Számos okát azonosítottuk annak, hogy az igazságosság kutatásának egységes keretbe foglalása mindeztidáig nem történt meg:

Az egységes keret hiányának egyik oka a közeli és a távolabbi kapcsolatokban megjelenő igazságosságkutatás szakterületi szétválása. Kutatás-módszertani okok is hozzájárulhattak ahhoz, hogy az igazságtalanságot viszonzás nélkül hagyó válaszok nem kaptak kellő figyelmet a kutatásban. Az igazságosságot hierarchikus struktúrába szorító hagyomány továbbá a strukturális szemléletével egyidejűleg statikus szemléletű is volt, az alsóbb szinten lévők viselkedésének csak a reaktív vonatkozásait látta, a kezdeményezőt nem. Ráadásul a szakterület a válaszhiányra adott rendszerigazolással kapcsolatos magyarázathoz képest nem fordított elég intenzív érdeklődést az alternatív magyarázatok keresésére. Mi több, a válaszhiányra adott magyarázatok közül a kapcsolat fenntartási motivációval élő magyarázatok késlekedésének még kulturális okai is vannak, amennyiben a kutatók és a kutatásokban résztvevő személyek túlnyomó többsége is individualista, nyugati típusú kultúrából származik.

2. Lehet-e a megélt igazságtalanságot viszonzó destruktív válaszreakció nélkül feldolgozni?

a. Viselkedéses adatok távoli kapcsolatokból.

92 személlyel végeztünk egy kísérletet, melyben a Bolle, Zizzo és Tan (2014) által leírt „vendetta”-játék módosított változatát alkalmaztuk (Kovács, Pántya, Bernáth, Máth és Hidegkuti, 2012), úgy, hogy a vizsgálati személyek kontrollált körülmények között vagy átéltek igazságosság-releváns normasértő tapasztalatot, vagy nem éltek át (a viszonzás normája sérülhetett). A normasértést tapasztaló személyek egy része válaszképpen megtorolta a sérelmét, másik része azonban úgy döntött, hogy nem teszi azt. Ez utóbbi csoportba tartozó személyek a normasértést az utókérdőív tapasztalatai alapján ugyanúgy észlelték, mint az abba a csoportba tartozó személyek, akik visszavágtak, az események utáni megélt érzelmeikről való beszámolóik alapján azonban semmivel nem voltak izgatottabbak, nem éltek meg több negatív érzelmeket, mint azok a személyek, akik nem tapasztalták meg a viszonzási normának a velük szemben való megsértését. Ebből az eredményből arra következtettünk, hogy a normasértésből (minden bizonnyal szükségszerűen) következő stressz igazságosság-helyreállító cselekedet nélkül is csökkenthető.

b. Önbeszámolás adatok közeli kapcsolatokból.

Egy 267 személlyel végzett kérdőíves kutatásban a vizsgálati személyek a közvetlen interperszonális kapcsolataikban (pl. családban, munkahelyen) átélt igazságtalanságok után megtapasztalt érzéseikről, viselkedéseikről és gondolataikról adtak számot. Válaszaik alapján klaszterelemzéssel csoportokba soroltuk őket. A klaszterek egyik részéhez tartozó személyeknél az érzelmi feszültség és a viszonzó válasz valóban úgy függött össze, ráadásul kifejezetten erősen, ahogyan azt a viszonzási elv alapján elvárhatjuk. Vagy arról számoltak be, hogy aktívan tesznek az őket ért igazságtalanságok utáni egyensúly helyreállításáért (például szóvá teszik a sérelmet és megkövetelik a hiba elismerését a másiktól) és ezzel párhuzamosan könnyen megnyugodnak, vagy pedig arról, hogy nem reagálnak viszonzó módon az igazságtalanságra, és nem is tudnak könnyen megnyugodni. Volt azonban a

válaszadóknak egy összességében ez előbbi típusnál sokkal nagyobb létszámú csoportja, ahol a viszonzó válasz és az érzelmek közepes erővel fordított módon függtek össze: némelyek cselekvés után megmaradó feszültségről számoltak be és viszonzó cselekvésről, és kifejezetten sokan nyugalomról és nem-cselekvésről. Elő sem fordulhatott, hogy azért számoltak be nyugalomról, mert nem észlelték az igazságtalanságot, vagy nem emlékeztek rá, mert a kérdőív instrukciója szerint kifejezetten a megtapasztalt igazságtalanságok utáni érzéseikről, viselkedésükről és gondolataikról kérdeztük őket. Vagyis ez a vizsgálatunk is megerősítette, hogy az igazságtalanságok után cselekvés nélkül való feszültségcsökkenés lehetséges, és azon túl, hogy a nem-viszonzás és a nyugalom jól megfér egymás mellett, ez az együttállás a közeli interperszonális kapcsolatokban inkább szabály, mint kivétel.

Tézis 2 az elmaradó viszonzó válasz és a feszültségcsökkentés kapcsolatáról:

Az igazságtalansági tapasztalatot követő feszültség viszonzó válasz nélkül is csökkenthető.

3. Tudja-e a konstruktív kapcsolatreparáló aktivitás csökkenteni az igazságtalanság nyomán előálló stresszt?

A kérdés megválaszolására 265 fővel végeztünk egy 2×2 -es vinyetta kísérletet, melyben az eredmény kedvezőségét és annak igazságosságát manipuláltuk. A vinyettában a főszereplő, akinek a helyébe kellett a válaszadónak saját magát képzelni, egy vetélytárral való versenyben, a döntéshozó döntésének eredményeképpen megnyer vagy elveszít egy pályázatot, amelyen jobban, illetve rosszabbul teljesített, mint a vetélytársa. A megélt stresszt a PANAS (Gyollai, Simor, Köteles és Demetrovics, 2011) kérdőívben negatív itemekre adott válaszaik alapján mértük föl. A függő változók a döntéshozóval, illetve a vetélytárral kapcsolatban megfogalmazott destruktív, illetve konstruktív viselkedéses szándékok voltak (például „Rossz hírért kelteném”, illetve „Megbeszelném vele, mit gondol a helyzetről”).

Tézis 3 a konstruktív és destruktív viselkedésválaszok kapcsolatáról:

Az igazságtalanságot követő konstruktív és destruktív viselkedéses szándékok egymással párhuzamosan vannak jelen.

Tézis 4 a konstruktív válaszok stressz-csökkentő képességéről:

A stressz-válasz részlegesen mind a konstruktív, mind a destruktív cselekedetek esetében közvetít az igazságtalanság és a viselkedés között, tehát a stressz csökkentésére mindkét típusú viselkedés alkalmas.

Tézis 5 a stressz-válasz előnyös igazságtalanság esetén jelentkező erősebb közvetítő szerepéről:

A stressz igazságtalanság és cselekvés között közvetítő szerepe kifejezettebb az előnyösen érintő igazságtalanság esetén.

Tézis 6 arról, hogy a hierarchikus viszonyrendszerekben az igazságtalanságra adott reakciók elsődleges célpontja a döntéshozó:

A döntéshozó felé irányuló reakciók erőteljesebbek a vetélytárs felé irányuló reakcióknál.

4. Milyen egyéni tényezők állnak azzal kapcsolatban, hogy valaki inkább az igazságtalanság viszonzására hajlik, vagy arra, hogy az igazságtalanságra ne a viszonzás alapján reagáljon?

Erre a kérdésre az egyes vizsgálatainkba bevont egyéni változóinknak a kérdőíves, illetve viselkedési válaszokkal való összefüggései alapján tudjuk a választ keresni.

- a. Proszociális jegyekkel való összefüggések

Az alapján, hogy a viszonzási keretből való kilépés mögött kapcsolati motivációs bázist feltételezünk, a társas motivációk tekintetében erősebb kapcsolati motivációjú személyekre a viszonzási keretből való kilépést jellemzőbbnek feltételezhetjük. Két konstrukttal összefüggésben végeztünk tanulmányokat, a társas értékorientációval, illetve a proszocialitással összefüggésben.

A társas értékorientációval való összefüggések:

A társas értékorientáció arra vonatkozik, hogy a személyt a kapcsolatból szüretelhető nyereség tekintetében mi motiválja (Messick és McClintock, 1968). Az együttműködő társas értékorientációjú személyt a minél több közös haszon lehetőleg kiegyensúlyozott eloszlással, az individualista társas értékorientációjút a minél nagyobb saját haszon, a versengő társas értékorientációjút pedig a másokhoz képest számított nagyobb haszon motiválja.

A módosított vendetta-játékot alkalmazó kísérletünk (Kovács és mtsai, 2012) alapján a normasértést nem viszonzó személyek körében az együttműködő társas értékorientáció szignifikánsan nagyobb arányban volt jelen, mint a többi vizsgálati személy körében. E vizsgálatban a normasértés durva volt, és azt láttuk tehát, hogy az együttműködő társas értékorientáció olyan erő, amely visszatart az összességében vett társas erőforrások rombolásától.

Az együttműködő társas értékorientációnak egy másik vizsgálatunkban (Kovács, Bernáth, Pántya és Papp, 2011) is vizsgáltuk az összefüggéseit, az együttműködésről kialakított benyomásokkal. A vizsgálat egy 97 fővel végzett vinyetta-kísérlet volt, ahol egy szimmetrikus helyzetben a megítélt személyt alapvetően segítőkésznek mutattuk be, de manipuláltuk az általa mutatott viselkedés procedurális minőségét és a segítség eredményességét. Az együttműködő társas értékorientációnak arról a vonatkozásáról számoltunk be, hogy véleményes esetekben, melyekben akár sérelmesnek is tarthatnánk egy interakciót annak viselkedési, procedurális elemei miatt, az együttműködő orientációjúak jóindulatúan az együttműködő szándékot tekintik, és ha az megvan, a kifogásolható ügymeneti részletekkel kevesebbet foglalkoznak. Megállapíthatjuk tehát, hogy az együttműködő társas értékorientáció a véleményes esetekben már az észlelet szintjén elnézővé tesz az igazságtalanságokkal kapcsolatban. De, mint azt fentebb bemutattuk, az együttműködő társas értékorientáció az egyértelmű esetekben is összefügg az igazságtalanságokra adott válaszokkal, mivel visszatart a közös erőforrások rombolásától.

A proszocialitással való összefüggések:

A proszocialitás a proszociális viselkedésbe bocsátkozásra való hajlandóságot ragadja meg (Caprara, Alessandri és Eisenberg, 2012). A proszocialitás skálával a 265 fővel történt vinyetta-kísérletünkben gyűjtöttünk adatokat. Azzal az elvárással éltünk, hogy a proszocialitás igazságtalanság esetén csendesíti a kapcsolatromboló reakciókat és erősíti a kapcsolatépítő válaszokat.

Az igazságtalanul kapott rossz eredmény esetében a vetélytárral kapcsolatban valóban kevesebb destruktív és több konstruktív viselkedési szándékot mutattak a proszociális személyek. Azonban a proszocialitásnak egy olyan vonatkozását is azonosítottuk, hogy a proszocialitás igazságtalanul kapott jutalom esetében a döntéshozó döntésének vitatására sarkall. Áldozatként tehát a proszociális személyek kevesebb viszonzó választ mutatnak. Kedvezményezettként (amikor igazságtalanul kedvezményezettek) is rácsafolnak a viszonzásra, amennyiben kedvezményezettségüket nem „hálával” viszonzozzák, de a döntéshozó döntését vitatják.

Tézis 7 a proszocialitás és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonzási keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

A proszocialitás, mely a társas motívumok vonatkozásában erősebb kapcsolati motivációs indítékokra utal, pozitív összefüggést mutat az igazságtalanságokra való válaszok vonatkozásában a viszonzási keretből való kilépéssel.

b. Az áldozati és a kedvezményezetti érzékenységgel kapcsolatos összefüggések

Ezeket az egyéni tényezőket ugyanabba a vizsgálatba foglaltuk bele, melyről a megelőző szakaszban a proszocialitás kapcsán beszéltünk. Schmitt és munkatársai (2010) az igazságossággal összefüggésben négyféle érzékenységet különböztetnek meg, az áldozati, a kedvezményezetti, a tanúként valót és a döntéshozóit. Az áldozati/kedvezményezetti érzékenység azt ragadja meg, hogy valakit mennyire zaklat föl, ha igazságtalanul kevesebbet/ többet kap annál, mint amennyit szerinte érdemel.

Az áldozati érzékenység a destruktív viselkedéssel mutatott kapcsolatot, de nem csak igazságtalan rossz eredmény esetén (ekkor a destruktív viselkedés a döntéshozó felé irányult), hanem igazságos rossz eredmény, de még igazságos jó eredmény esetén is (ezekben az igazságos esetekben a destruktív viselkedés a vetélytárs felé irányult).

Az áldozati igazságtalanságra való érzékenységnek az igazságos, illetve jó kimenetek esetén konceptuális értelemben nem kellene, hogy kapcsolata legyen a destruktív viselkedéssel. Ezeket az összefüggéseket az áldozati érzékenységnek az agresszióval való egyenes és a proszocialitással való fordított kapcsolata magyarázhatja, mely a szakirodalomból ismert (Schmitt és munkatársai, 2010; Schlösser, Berger és Fetchenhauer, 2018).

A kedvezményezetti érzékenység csak pozitív eredmény esetében mutatott összefüggéseket. Ha igazságtalan volt a pozitív eredmény, akkor a döntéshozó felé irányuló több destruktív viselkedéssel volt kapcsolata, hasonlóan ahhoz, ahogyan arról a proszocialitás kapcsán írtunk. Az, hogy a kedvezményezetti érzékenységnek igazságos eredmény esetén is volt a viselkedéssel kapcsolata, azt jelzi, hogy a kedvezményezetti érzékenység sem csak tisztán az igazságossággal kapcsolatos koncepció. Igazságos jó eredmény esetén a vetélytárs felé irányuló kevesebb destruktív, és több konstruktív viselkedéssel függött össze.

Tézis 8 az áldozati és kedvezményezetti érzékenység és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonyossági keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

Igazságtalan rossz kimenetel esetében az áldozati érzékenység a viszonyossági keretbe beleillő válasszal jár együtt, míg igazságtalan jó kimenetel esetében a kedvezményezetti érzékenység a viszonyossági keretből kilépő válasszal. Mindazonáltal az áldozati és a kedvezményezetti érzékenységnek olyan viselkedéses együttjárásai is vannak, melyek arra mutatnak rá, hogy ezek az érzékenységek nem tisztán az igazságossággal kapcsolatosak.

- c. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság összefüggései az igazságtalanságra adott válaszokkal

A vonásszintű megbocsátási hajlandóság (Berry, Worthington, O'Connor, Parrott és Wade, 2005) azt fejezi ki, hogy a személy helyzeteken átívelő módon általában véve hajlik a sérelmeinek a megbocsátására. Abban a kérdőíves vizsgálatunkban, ahol a közelebbi interperszonális helyzetekben, a munkahelyen, a családban őket érő sérelmek, igazságtalanságok megtapasztalása utáni emocionális, viselkedéses és kognitív tapasztalataikról kérdeztük a válaszadókat, az derült ki, hogy a vonásszinten megbocsátóbb személyek érzelmileg hamarabb megnyugodnak igazságtalanságok után. Ez az összefüggés támogatja a megbocsátással és az igazságossággal kapcsolatos jelenségek tematikus összekapcsolását. Abban a tekintetben a vonásmegbocsátás nem különbözteti meg a személyeket, hogy inkább a viszonzó vagy inkább a viszonyossági keretből kilépő módon válaszoló személyek csoportjába tartoznak.

Tézis 9 a vonásszintű megbocsátási hajlandóság és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonyossági keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

A megbocsátási hajlandóság, és az, hogy a személy viszonzó, vagy nem viszonzó módon válaszol, nem függ össze, mindazonáltal az erősebb mértékben vonásmegbocsátó személyek az őket közeli kapcsolataikban érő igazságtalanságok után hamarabb megnyugodnak.

- d. A vallásosság összefüggése az igazságtalanságokra adott válaszokkal

Vizsgálatainkban, mint magyar kontextusban a különböző vallások közül többségi vallást, a keresztény vallásosságot céloztuk mérni, bár a vallásosságnak az igazságtalanságokra adott válaszokkal való kapcsolata kétségkívül a keresztény kultúrkörön kívül is értelmezhető (Joshnloo és Weijers, 2016).

A vallásosságról a szorosabb családi és munkahelyi kontextusban az igazságtalanságokra adott válaszokat elemző kérdőíves vizsgálatunkban úgy találtuk, összefüggésben van a nem viszonzó válaszokat mutató személyek csoportjába tartozással: a vallásos személyekre az ebbe a csoportba tartozás még annál is jellemzőbb volt, mint amennyire az a nem vallásos személyeket jellemezte. A keresztény vallásos személyektől konceptuális alapon, a keresztény tanítások alapján a viszonzási keretből való kilépés el is várható.

Tézis 10 a vallásosság és az igazságtalanságokra válaszolás tekintetében a viszonyossági keretből kilépő reakciók összefüggéséről:

A közeli kapcsolatokban történt igazságtalanságokra adott válaszokkal kapcsolatban a vallásos személyekre még annál is jellemzőbb a nem viszonzási keretben gondolkodás, mint amennyire az a nem vallásos személyekre jellemző.

5. Az igazságtalanság okozójaként megtehető kapcsolatreparáló gesztusok közül a bocsánatkérés hogyan szolgálja a megbocsátást és a bizalom újraépülését?

A megbocsátásról mint a megtorló viszonzásnak az igazságtalanság utáni feszültség csökkentésére alkalmas kapcsolatfenntartó alternatívájáról beszéltünk. Jogos kérdés a megbocsátással kapcsolatban, hogy nem kerüli-e meg az igazságosságot, nem válik-e még több igazságtalanság forrásává, nem konzerválja-e a méltatlan kapcsolatokat (Strelan, 2018). Véleményünk szerint a megbocsátás kevésbé látszik összeegyeztethetetlennek az igazságossággal, és gyakoribb, ha a megbocsátó azt észleli, hogy a sértő tudja és látja, hol hibázott, és bántja is, hogy hibázott. Így a sértő rossz érzése ellensúlyozza a sértett rossz érzését, és a sértett bízhat abban, hogy a jövőben nem fordul elő a sértés, mivel a sértő megértette, mit hibázott.

Kérdőíves vinyetta-vizsgálatunkban (Kovács és Papp, 2019) 293 személy kapott egy sértésről egy leírást – a sértett helyébe kellett képzelni magukat – ami szerint egy diktátorjátékban (Kahneman, Knetsch és Thaler, 1986) rendkívül keveset, a javak 10%-át kapták a sértőtől. A sértést követően vagy érkezett, vagy nem érkezett feléjük bocsánatkérés, ami vagy mentegetőző, vagy felelősségvállaló hibaelismerő bocsánatkérés volt. Ezt követően a sértettek egyrészt skálákon számoltak be arról, mennyire bocsátottak meg, másrészt egy viselkedéses döntést is meghoztak arról, hogy egy bizalomjátékban (Berg, Dickhaut és McCabe, 1995) mekkora bizalmat mutatnának a korábbi sértőjük irányában.

Eredményeink szerint a bocsánatkérés megbocsátásra gyakorolt hatását teljes egészében az észlelt belátás közvetítette, mely magasabb volt a hibabelátó bocsánatkérésnél, mint a bocsánatkérés hiányában, és a mentegetőző bocsánatkérés esetén észlelt belátás a két másik feltétel esetén való észleletek közé esett, bár azoktól, sem egyiktől, sem másiktól, nem tért el szignifikánsan. Továbbá az észlelt belátásnak a bizalomra közvetlen hatása volt, mely hatást a megbocsátás nem mediálta.

Tézis 11 a hibabelátó bocsánatkérésnek a megbocsátásban és a bizalom helyreállításában játszott szerepéről:

A hibabelátó bocsánatkérés erősebb megbocsátáshoz, és a hibabelátó bocsánatkérés nyomán ébresztett észlelt belátás nagyobb bizalomhoz vezet, mely a megbocsátást az igazságossággal és a kapcsolatfenntartást az önérdekekkel összeegyeztethetőnek mutatja.

A kutatások limitációi

Kutatásaink kísérletes, vinyetta-kísérletes és kérdőíves módszerekkel folytak. A viselkedéses adatokat nyújtó laboratóriumi kísérletekben kísérletenként nagyjából 100, vagy kevesebb, mint 100 fővel dolgoztunk, mely körülmény a következtetések megfogalmazásával kapcsolatban óvatosságra int. Ugyancsak indokolt az óvatosság az általánosíthatósággal kapcsolatban is, mivel a vizsgálatokban résztvevő személyek között a népességben megszokott arányhoz képest jóval többen voltak fiatalok, nők, képzett személyek, egyetemisták.

Az igazságtalanságokra adott válaszokat vizsgáló kutatás kiindulópontja az igazságtalanság következtében megnövekedett belső feszültség, melyet az ember csökkenteni kíván. E feszültséget a legtöbb vizsgálatban csak feltételeztük, ahol mértük, ott pedig önbeszámolóval történt a mérés, nem közvetlenül.

További limitációképpen róhatjuk föl, hogy az igazságtalanságokra adott reakciókkal kapcsolatba hozható személyiségtényezőket egyik vizsgálatunkba sem vontuk be azzal a teljes körű szisztematikussággal, ami alapján súlyozhatnánk a hatások között, és eldönthetnénk, hogy legfőképpen, illetve másod-, harmadsorban mely változók magyarázzák a viselkedést. Mi több, az igazságosságra adott válaszok szempontjából általunk nagyon relevánsnak látott igazságos világba vetett hitet és morális alapokat egyik bemutatott vizsgálatba sem vontuk be. Elkövetkezendő kutatásainkba egyszerre kell tehát bevonni a személyes változók minél szélesebb körét.

Gyakorlati vonatkozások

Kutatásaink rávilágítanak annak fontosságára, hogy azokban a relációkban, melyekben az igazságosságot (annak előzményeit és következményeit) eddig is vizsgálta a tudomány, és jó esetben látta és alkalmazta a gyakorlat is (például a szervezetpszichológia területén), mennyire indokolt a reláció szoroságát és időtávlátát (közelségét) is figyelembe venni. A szorosabb és hosszabb időperspektívájú kapcsolatokban ugyanis a kapcsolatfenntartásra irányuló motiváció sokkal erősebb, emiatt az igazságtalanságra nem adott destruktív és adott konstruktív válasz sokkal valószínűbb. A kutatások számára megfogalmazható gyakorlati tanulság, hogy a lehetséges válaszokat érdemes széleskörűen kezelni és mérni, teret adva a viszonyossági keretből kilépő konstruktív válaszoknak is.

Konklúziók

Az igazságtalanságokra adott válasz sokszor kilép a viszonyossági keretből, amit a dolgozatban a kapcsolatfenntartási motivációval hoztunk összefüggésbe. Az elmaradó viszonyos válasz magyarázatában ezt a kapcsolatfenntartási magyarázatot megkülönböztettük a rendszerigazolási magyarázattól. A kapcsolatfenntartási motivációs magyarázat a kapcsolatfenntartást és az érdekképviselést bizonyos határig összeegyeztethetőnek látja.

A doktori mű által tárgyalt kérdéskörben a pályázó által közzétett publikációk:

1. Falk, A., Gächter, S., & Kovács, J. (1999). Intrinsic motivation and extrinsic incentives in a repeated game with incomplete contracts. *Journal of Economic Psychology*, 20(3), 251–284.
2. Güth, W. & Kovács, J. (2002). Why do people veto? *Homo Oeconomicus*, 18(2), 277–302.
3. Kis, M., & Kovács, J. (2010). A bosszú pszichológiai összetevői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 11(2), 129–150.
4. Kis, M., & Kovács, J. (2013). Jóvátételi mintázatok hatása a jóvátételi igényekre és a megbocsátásra közeli kapcsolatokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(4), 687–712.
5. Kovács J. (2009). *Felemás felezés- az egyenlőségheurisztika működése összetett társas elosztási helyzetekben*. Habilitációs értekezés, Debreceni Egyetem.
6. Kovács J., & Kovács Z. (1998). A nyereség és méltányosság szempontjai rövid és hosszú távú kapcsolatokban – kultúráközi vizsgálat. *Pszichológia*, 18(2), 191–207.
7. Kovács, J. (2000). *A méltányosság elve a munkahelyi ösztönzésben*. PhD értekezés, Debreceni Egyetem.
8. Kovács, J. (2014). *Az igazságosság és a hatékonyság az interperszonális és a társadalmi kapcsolatok pszichológiájában*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
9. Kovács, J. (2015). A szerkesztett történetekkel élő vinyetta-kutatások módszertana. In Balázs K., Kovács J., & Münnich Á. (Szerk.), *Pszichológiai Módszertani Tanulmányok* (pp. 127–141). Debreceni Egyetemi Kiadó.
10. Kovács, J. (2015). Az igazságosságkutatás, az együttműködés-versengéskutatás és a hatalom pszichológiájára irányuló kutatás tematikus érintkezési pontjai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1), 197–213.
11. Kovács, J. (2019). Az elosztásokkal együttjáró kockázatvállalás és a kapcsolati erőforrások összefüggése. In Kádi A., Kiss O. E., & Düll A. (Szerk.) *Inspirációk – Válogatott tanulmányok Faragó Klára tiszteletére* (pp. 356–372). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
12. Kovács, J., & Papp, G. (2019). „Bocsánat, ha valamivel megsértettelek volna” – A kapcsolati mentegetőzés hatása a megbocsátásra és az azt követő bizalomra. *Előadás az MPT XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén*. Debrecen.
13. Kovács, J., Bernáth, Á., Pántya, J., & Papp, G. (2011). Az együttműködő személy figyelmessége és eredményessége által keltett benyomások a megfigyelőben: tesz-e különbséget a társas értékorientáció kétféle szemüvege?. *Pszichológia*, 31(2), 107–123.
14. Kovács, J., Pántya, J., Bernáth, Á., Máth, J., & Hidegkuti, I. (2012). Elég-e már a rosszból? – Az eszkalálódó konfliktusból való kilépés kísérletes vizsgálata a viszonzatlan békülési gesztus és mentalizációs képesség függvényében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(4), 653–671.
15. Mező E., & Kovács J. (1999). Szervezeti igazságosság. *Pszichológia*, 19(1), 125–162.
16. Pántya, J., & Kovács, J. (2014). A hatalom pszichológiai következményei–A hatalmi előhangolást alkalmazó szociálpszichológiai kísérletek néhány tanulsága. In Münnich Á.(Szerk.), *Pszichológiai kutatások. Debreceni Egyetem Pszichológiai Doktori Program* (pp.137–150). Debreceni Egyetemi Kiadó.
17. Pántya, J., Kovács, J. & Illyés, K. (2015). Laikus nézetek az adózás igazságosságáról és hatékonyságáról. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(2), 21–47.
18. Pántya, J., Kovács, J., Kogler, C., & Kirchler, E. (2016). Work performance and tax compliance in flat and progressive tax systems. *Journal of Economic Psychology*, 56, 262–273.

19. Pántya, J., Papp, G., & Kovács, J. (2019). Az adózás észlelt igazságosságának pozitív érzelmek által közvetített teljesítménynövelő hatása. *Előadás az MPT XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén*. Debrecen.
20. Papp, G., & Kovács, J. (2015). A bocsánatkérés és a jóvátétel hatása a megbocsátásra közeli és távoli kapcsolatokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1), 265–282.
21. Papp, G., Kovács, J., Pántya, J., & Kiss, N. (2013). Mikor vezet megbocsátáshoz a jóvátétel?. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(2), 277–300.
22. Papp, G., Kovács, J., & Pántya, J. (2013). When does compensation lead to forgiving? – An experimental study about how the agent and extent of compensation influences forgiving. In G. Angyalosi, Á. Münnich, & G. Pusztai (Eds.), *Interdisciplinary Research in Humanities* (pp. 375–394). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra.

Hivatkozások:

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz, (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2 (pp. 267–299). New York: Academic Press.
- Argyle, M. (1995). Társas viszonyok. In M. Hewstone, W. Stroebe, J.-P. Codol és G.-M. Stephenson (Szerk.), *Szociálpszichológia* (pp. 245–271.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Berg, J., Dickhaut, J., & McCabe, K. (1995). Trust, reciprocity, and social history. *Games and Economic Behavior*, 10(1), 122–142.
- Bernáth, Á., & Kovács, J. (2015). Mentalizációra irányuló igény és együttműködés integratív alkutárgyalásban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1), 233–247.
- Bies, R. J. & Tripp, T. M. (1996). Beyond Distrust: Getting Even and the Need for Revenge. In R. J. Lewicki, B. H. Sheppard, & M. H. Bazerman (Eds.), *Research on Negotiation in Organizations*, Vol. 1 (pp. 43–55). Greenwich, CT: JAI Press.
- Brockner, J. & Wiesenfeld, B. M. (2020). Organizational Justice is Alive and Well and Living Elsewhere (But Not Too Far Away). In E. A. Lind (Ed.), *Social psychology and justice* (pp. 213–242). New York: Routledge.
- Camerer, C. F. (2003). Dictator, Ultimatum and Trust Games. In C. F. Camerer: *Behavioral Game Theory: Experiments in Strategic Interaction* (pp. 43–117.) New York: Sage.
- Caprara, G. V., Alessandri, G., & Eisenberg, N. (2012). Prosociality: The contribution of traits, values, and self-efficacy beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1289–1303.
- Chadwick-Jones, J. K. (1976). *Social exchange theory: Its structure and influence in social psychology* (Vol. 8). New York: Academic Press.
- Cikara, M., Lee, T. L., Fiske, S. T., & Glick, P. (2009). Ambivalent sexism at home and at work: How attitudes toward women in relationships foster exclusion in the public sphere. In J. T. Jost, A. C. Kay, & H. Thorisdottir (Eds.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* (pp. 444–462). Oxford University Press.
- Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D., & Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302(5643), 290–292.
- Everett, L., Worthington, E. L., & Scherer, M. (2007). Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses. *Psychology & Health*, 19(3), 385–405.
- Falk, A., Gächter, S., & Kovács, J. (1999). Intrinsic motivation and extrinsic incentives in a repeated game with incomplete contracts. *Journal of Economic Psychology*, 20(3), 251–284.

- Fehr, E., Kirchsteiger, G., & Riedl, A. (1993). Does fairness prevent market clearing? An experimental investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(2), 437–459.
- Fehr, R., Gelfand, M. J., & Nag, M. (2010). The road to forgiveness: a meta-analytic synthesis of its situational and dispositional correlates. *Psychological Bulletin*, 136(5), 894–914.
- Gill, H. (2005). *Reactions to Injustice: Development and Validation of a Measure*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Western Ontario, London, Ontario, Canada. idézi: Hastings, S. E., & Finegan, J. E. (2011). The role of ethical ideology in reactions to injustice. *Journal of Business Ethics*, 100(4), 689–703.
- Güth, W. & Kovács, J. (2002). Why do people veto? *Homo Oeconomicus*, 18(2), 277–302.
- Gyollai, Á., Simor, P., Köteles, F., & Demetrovics, Zs. (2011). Psychometric properties of the Hungarian version of the original and the short form of the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS). *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 13(2), 73–79.
- Hastings, S. E., & Finegan, J. E. (2011). The role of ethical ideology in reactions to injustice. *Journal of Business Ethics*, 100(4), 689–703.
- Haynes, G., & Gilovich, T. (2010). “The ball don’t lie”: How inequity aversion can undermine performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 1148–1150.
- Higgins, E. T. (2012). Motivation science in social psychology: A tale of two histories. In A. W. Kruglanski & W. Stroebe (Eds.), *Handbook of the History of Social Psychology* (pp. 201–220). New York: Psychology Press.
- Joshanloo, M., & Weijers, D. (2016b). Religiosity moderates the relationship between income inequality and life satisfaction across the globe. *Social Indicators Research*, 128(2), 731–750.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat. In Hunyady Gy., D. L. Hamilton és Nguyen Luu L. Anh (Szerk.), *A csoportok percepciója* (pp. 489–518). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1–27.
- Jost, J. T., Gaucher, D., & Stern, C. (2015). The world isn’t fair”: A system justification perspective on social stratification and inequality. In M. E. Mikulincer, P. R. Shaver, J. F. Dovidio, & J. A. Simpson (Eds.), *APA Handbook of Personality and Social Psychology, Volume 2: Group Processes* (pp. 317–340). Washington: American Psychological Association.
- Jost, J. T., van der Linden, S., Panagopoulos, C., & Hardin, C. D. (2018). Ideological asymmetries in conformity, desire for shared reality, and the spread of misinformation. *Current Opinion in Psychology*, 23, 77–83.
- Judge, T. A., & Kammeyer-Mueller, J. D. (2012). Job attitudes. *Annual Review of Psychology*, 63, 341–367.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L., & Thaler, R. H. (1986). Fairness and the assumptions of economics. *Journal of Business*, 59(4), 285–300.
- Kovács, J. (2019). Az elosztásokkal együttjáró kockázatvállalás és a kapcsolati erőforrások összefüggése. In Kádi A., Kiss O. E., & Düll A. (Szerk.) *Inspirációk – Válogatott tanulmányok Faragó Klára tiszteletére* (pp. 356–372). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kovács, J., & Papp, G. (2019). „Bocsánat, ha valamivel megsértettek volna” – A kapcsolati mentegetőzés hatása a megbocsátásra és az azt követő bizalomra. *Előadás az MPT XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén*. Debrecen.
- Kovács, J., Bernáth, Á., Pántya, J., & Papp, G. (2011). Az együttműködő személy figyelmessége és eredményessége által keltett benyomások a megfigyelőben: tesz-e különbséget a társas értékorientáció kétféle szemüvege?. *Pszichológia*, 31(2), 107–123.
- Kovács, J., Pántya, J., Bernáth, Á., Máth, J., & Hidegkuti, I. (2012). Elég-e már a rosszból? – Az eskaláló konfliktusból való kilépés kísérletes vizsgálata a viszonzatlan békülési

- gesztus és mentalizációs képesség függvényében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(4), 653–671.
- Lewicki, R. (2006). Trust, trust development, and trust repair. In M. Deutsch, P. T. Coleman, & E. C. Marcus (Eds.), *The handbook of conflict resolution* (pp. 92 – 119). San Francisco: Jossey-Bass.
- Lind, E. A. (2020). The study of justice in social psychology and related fields. In E. A. Lind (Ed.), *Social Psychology and Justice* (pp. 1–20). New York: Routledge.
- Messick, D. M., & McClintock, C. G. (1968). Motivational bases of choice in experimental games. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4(1), 1–25.
- Olson, J. M., & Hafer, C. (2000). Tolerance of personal deprivation. In J. T. Jost & B. Major, (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 157–175). Cambridge University Press.
- Osborne, D., Sengupta, N. K., & Sibley, C. G. (2019). System justification theory at 25: Evaluating a paradigm shift in psychology and looking towards the future. *British Journal of Social Psychology*, 58(2), 340–361.
- Rothstein, H. R., Sutton, A. J., & Borenstein, M. (2005). Publication bias in meta-analysis. *Publication bias in meta-analysis: Prevention, assessment and adjustments*, 1–7.
- Schlösser, T., Berger, S., & Fetchenhauer, D. (2018). Justice Sensitivity and Cooperation Dynamics in Repeated Public Good Games. *Social Justice Research*, 31(1), 1–22.
- Schmitt, M., Baumert, A., Gollwitzer, M., & Maes, J. (2010). The Justice Sensitivity Inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data. *Social Justice Research*, 23(2-3), 211–238.
- Strelan, P. (2018). Justice and forgiveness in interpersonal relationships. *Current Directions in Psychological Science*, 27(1), 20–24.
- Tyler, T. R. (2012). A history of justice and morality research. In A.W.P. Kruglanski és W. Stroebe, (Eds.), *Handbook of the history of social psychology* (pp. 453–474). New York: Psychology Press.
- Zelditch Jr, M., & Ford, J. B. (1994). Uncertainty, potential power, and nondecisions. *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 64–73.